

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ТЕРЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 321 (091) "155/19"
32.001

**УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ:
ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVI – ПОЧАТОК XX ст.)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
Макарчук Володимир Степанович
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Кіндюк Борис Володимирович,
Одеський державний університет внутрішніх справ, завідувач лабораторією боротьби з наркозлочинністю;

доктор юридичних наук, професор
Панкевич Іван Миронович,
Національний університет водного господарства та природокористування, професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін;

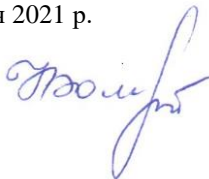
доктор юридичних наук, доцент
Коритко Лілія Ярославівна
Івано-Франківський юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», завідувач кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться «23» вересня 2021 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226 головного корпусу).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1).

Автореферат розісланий «23» серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Україна як держава, нині, в умовах формування громадянської нації і пошуку оптимальних шляхів реалізації свого цивілізаційного вибору, переживає надзвичайно складний процес самоствердження. З одного боку, вона декларує європейські цінності й потребу їх впроваджувати й розвивати, а з іншого – демонструє хитання та непослідовність у їхньому впровадженні й розвитку. Як наслідок – значна частина українців не довіряє традиційній політичній еліті, перебуває у пошуку орієнтирів державницьких цілей та сил, здатних ті цілі втілити в життя. Відтак радикальнішими стають заклики будувати українську Україну, частіше висловлюється нагальна необхідність вироблення нової української національної ідеї, усе більш очевидним стає факт гострої потреби «перезавантаження» України як держави «молодої демократії» і т. ін. Існує думка, що вирішенню зазначених проблем, зокрема, мало б сприяти глибоке розуміння феномену нації (довкола якого не вщухають дебати, що зумовлюються різними підходами до його трактування) і української національної державності. А головне – усвідомлення тих сутнісних суспільних цінностей, які для попередніх поколінь, в часі закладення основ українських нації та національної державності, так як і для сучасних українців, були і залишаються однаково суспільно значимими, і лежать в основі національної державно-правової традиції як результату історичної спадкоємності процесу творення українських нації і держави. Із зазначеного випливає актуальність дослідження, що зумовлюється:

- зростанням інтересу в умовах розбудови незалежної демократичної України до витоків та еволюції національної державності українського народу, осмисленням досвіду становлення української державності – як в її інституційному, так, зокрема, і в ідеологічному вимірах;

- складністю сучасного процесу державотворення – українці після розпаду СРСР здобули державу, яка, однак надалі перебуває у процесі пошуку національної ідентичності;

- збереженням в часі і просторі певних «історичних» рис політичної ментальності українського народу, що зближує державотворчі процеси українського минулого із сучасністю;

- необхідністю використання історичного досвіду пошуку форм і шляхів розвитку національної державності й державного будівництва, аналіз якого дасть можливість краще усвідомити логіку сучасних державно-правових реалій, допоможе спрогнозувати перспективи реформування державного апарату України, і, загалом, – успішного вирішення завдань сучасного державотворення.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період становлення та еволюції українського націогенезу й національної державно-правової традиції від середини XVI – XVII ст., часу формування в Європі національних держав, а в Україні – становлення та розвитку ідеї козацької державності як національної державної ідеї й започаткування головних засад формування національної

державно-правової традиції; і до початку ХХ ст., власне 1917-1921 рр., часу, коли після розпаду двох імперій – Романових і Габсбургів – українці вперше у модерний час здійснили спробу побудови власної держави, в основі практики розбудови якої лежали цінності національної державності й національної державно-правової традиції.

Теоретичну основу дисертації становлять праці із загальної історії та історії держави і права, політології, соціології, етнології, філософії та філософії права вітчизняних науковців: Б. Андрусина, Т. Андрусяка, В. Антоновича, О. Аркуші, Ю. Барабаша, Т. Бевз, М. Бедрія, І. Бойка, Т. Бондарук, О. Бочковського, А. Бульвінського, В. Венгурської, К. Галушка, І. Гирича, О. Головка, В. Горбала, В. Горбаня, В. Горобця, О. Гриніва, П. Захарченка, Я. Грицака, М. Грушевського, П. Гураля, С. Дністрянського, А. Дондюка, М. Драгоманова, Ю. Земського, В. Жмиря, В. Євтуха, Н. Єфремової, А. Іванової, Г. Касянова, Б. Кіндюка, Г. Ковальського, В. Колісника, А. Колодій, А. Кольбенка, С. Кондратюка, В. Кононенка, П. Кононенка, О. Копиленка, Л. Коритко, М. Кобилецького, Г. Корольова, І. Кресіної, В. Кульчицького, М. Лазаровича, А. Макаруча, В. Макаруча, С. Макаруча, О. Малишева, М. Мацькевича, М. Мірошніченко, Л. Мельника, О. Мироненка, І. Музики, М. Никифорака, О. Олійника, І. Панкевича, С. Плохія, Н. Полонської-Василенко, С. Полтавця, Т. Портнової, П. Радька, О. Ресента, Ю. Римаренка, Є. Ромінського, М. Розумного, О. Рудакевича, П. Саса, О. Салтовського, О. Самойленко, С. Сворака, В. Семківа, С. Світленка, О. Ситника, С. Сливки, В. Смолія, В. Старосольського, В. Степанкова, Н. Стецюк, С. Сторожука, О. Струкевича, Д. Судина, О. Сухого, О. Тимошука, Б. Тищика, А. Тойнбі, А. Токарської, О. Турчака, І. Усенка, В. Устименка, Г. Федущак-Паславської, І. Франка, Є. Харитонова, Л. Худояр, І. Чорновола, В. Шевчука, Л. Шевчук, В. Щербака, Н. Яковенко, Д. Яневського, О. Ярмиша та ін.

Для вирішення завдань дисертаційної роботи – використано праці з теорії права і держави, конституційного права, в яких прямо чи опосередковано міститься теоретичне осмислення традицій української національної державності, за авторством: О. Бориславської, Ж. Дзейко, О. Ейхельмана, М. Кельмана, В. Ковальчука, В. Колісника, А. Крусян, В. Лемака, Ю. Лободи, О. Макаренко, Ю. Оборотова, М. Орзіха, П. Рабіновича, С. Рабіновича, Вс. Речицького, М. Савчина, О. Скрипнюка, П. Стецюка, Ю. Тодики, В. Шаповала, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ на 2016–2019 рр. «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний № 0116U004758), а також – науково-дослідної теми кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» на 2014–2018 рр. «Історико-

правові засади українського державотворення: інституційні та ідеологічні аспекти» (державний реєстраційний № 0114U005463).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у формулюванні цілісної та, передусім, прагматичної історико-правової концепції української національної державності як процесу формування національної державно-правової традиції.

Остання розкривається як український націогенез в умовно двох рівнях розуміння проблеми:

– *історіософському* як узалежнення його константами спільних для усіх соціальних верств природно-правових ментальних цінностей, які, власне, й складають підложжя процесу вироблення комплексу політико-правових ідей української державності та становлять основу для розуміння національної ідеї українців;

– *історичному державно-правовому* як його особливості, що відображалися в теорії та практиці державотворення на трьох рівнях (ідеологічному, нормативно-правовому, право реалізаційному) у трьох періодах – доби Козаччини, пошуків вирішення проблеми української державності в імперський період та спроб реалізації у добу Визвольних Змагань українців 1917-1921 рр.

Досягнення означеної мети зумовило необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

-- означити теоретичні питання категоріальної визначеності й осмислення поняття феномену нації у науковому дискурсі;

– схарактеризувати феномен націогенезу: основні критерії, складові, візію початку й еволюції націогенезу, співвідношення понять «націогенез», «національне державотворення», «національна державність»;

– визначити природу (національної) традиції, змістове значення понять державно-правової традиції й національної державно-правової традиції;

– схарактеризувати теоретико-правовий та історико-правовий зміст понять «держава» і «державність», «українська державність» і «українська національна державність»;

– розкрити сутнісні засади української національної державно-правової традиції в контексті розгляду візії початку українського націогенезу;

– показати іманентність ціннісних констант української національної державно-правової традиції, а відтак осмислити зміст української національної державності й особливості національної самоорганізації;

– розглянути місце і роль козацтва у формуванні нової «козацької» української нації;

– проаналізувати політико-правові ідеї й форми та особливості розвитку української національної державності раннього Нового часу в контексті формування української національної державно-правової традиції;

– дослідити зміст (природу) українського конституціоналізму козацької доби як вияву національної державно-правової традиції;

– окреслити основні конструкти й фактори модерного українського націогенезу – націо- і державотворення ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, показати континуїтет козацької державно-правової традиції в контексті новацій формування модерної української нації періоду перебування в складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій;

– проаналізувати українські правові й самоврядні традиції, місце етнодемографічних процесів, особливості розвитку конституціоналізму в обох імперіях, а також роль української мови як факторів українського модерного націогенезу в контексті збереження національної державно-правової традиції;

– простежити спроби реалізації ідеї національної державності в ході постання українських національних державних формацій 1917–1921 рр. як її легітимізацію у контексті національної державно-правової традиції;

– дослідити практику вироблення конституційно-правової доктрини організації влади українських державних формацій 1917–1921 рр. як вияву національної державно-правової традиції;

– виявити ознаки національної державно-правової традиції у законодавчій діяльності українських національних державних формацій 1917–1921 рр. у сфері розбудови судової системи, правоохоронних органів, військового будівництва й, власне, становлення українського національного законодавства;

– означити виявлення української національної державно-правової традиції й вплив історичного досвіду, особливо доби козацької державності та періоду національного державотворення 1917–1921 рр., на сучасне політичне життя України та її правову систему.

Об'єктом дослідження є державність українського народу – передусім українська національна державність.

Предметом дослідження визначено зміст процесів еволюції ідеї української національної державності в контексті закладення й формування національної державно-правової традиції та спроб її імплантації у державно-правову практику.

Методи дослідження. Методологія дослідження позначена певними особливостями специфіки досліджуваної теми. *По-перше*, дослідження побудоване на національно-державницькій парадигмі, за якої держава, загалом, розглядається як один з найважливіших засобів реалізації суверенітету народу, а українська національна державність, зокрема, – в контексті формування національних традицій українського державотворення, що мають багатовікову історію. *По-друге*, дисертація ґрунтується на міждисциплінарному підході, а це, з одного боку, дало змогу застосування кількох взаємодоповнюваних наукових підходів – цивілізаційного, фронтального та синергетичного, які стали важливим інструментом вивчення різних аспектів предмету дослідження, а з іншого – використати досягнення низки суміжних з теорією та історією держави і права й політичними і правовими ученнями наук, застосувавши понятійно-категоріальний апарат філософії права, конституційного права, теоретичної соціології, психології й політології. У підсумку використання у дисертації принципу поліметодологізму

дало змогу здійснити комплексний аналіз предмета дослідження. *По-третє*, дисертаційна робота виконана на загальнонаукових принципах: системності, історизму та об'єктивності, комплексності, всебічного дослідження проблеми та моделювання. Усі названі принципи у роботі реалізовувалися через застосування в ході дослідження комплексу наукових методів – загальних, загальнонаукових або філософських та спеціально-наукових (у нашому випадку – спеціально-юридичних). Їх використання у сукупності забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів дисертаційної роботи. Обґрунтуванню обраних методів присвячено окремий підрозділ дисертаційного дослідження (2.3).

Наукова новизна дисертаційного дослідження. Представлена дисертація – перше у вітчизняній юридичній науці комплексне історико-правове дослідження української національної державності в контексті формування національної державно-правової традиції, що виконане на широкій часовій палітрі - від витоків у добу Раннього Нового часу і до перших спроб реалізації з початком Новітньої доби в історії.

У роботі сформульовано і обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень та висновків, які відповідають критеріям наукової новизни. Зокрема, автором

уперше:

- запропоновано історико-правову концепцію української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції, в основі якої лежать константи спільних для усіх соціальних груп народу цінностей;
- схарактеризовано теоретико-правовий та історико-правовий зміст понять «держава» і «державність» в контексті українського (національного) державотворення;

- запропоновано власне розуміння понять «державність», «національна державність» і «державотворення»;

- доведено нерівнозначність понять «українська державність» і «українська національна державність»;

- визначено змістове значення понять «державно-правова традиція», «національна державно-правова традиція», «українська національна державно-правова традиція»;

- доведено іманентність ціннісних констант української національної державно-правової традиції, їх базисність для розуміння національної ідеї, притаманної усім етапам розвитку української державності досліджуваного, і не лише, періоду;

- обґрунтовано власну візію початку націогенезу – появи національної державності й визначено час – остання третина XVI – перша половина XVII ст. – початку українського націогенезу – закладення основ української нації й національної державно-правової традиції;

- обґрунтовано тезу про особливі роль і місце козацької доби для українського націогенезу (національного державотворення) у розумінні усвідомлення потреби домогтися власної держави (державна ідея як національна);

- дано оцінку місця і ролі козацтва у процесі вироблення основ української національної державно-правової традиції;

- розкрито сутнісні засади української національної державно-правової традиції в контексті розгляду візії початку українського націогенезу;

- проаналізовано політико-правові ідеї, форми та особливості розвитку української національної державності раннього Нового часу в контексті формування української національної державно-правової традиції;

- досліджено зміст (природу) українського конституціоналізму козацької доби як вияву національної державно-правової традиції;

- окреслено основні конструкти українського модерного націогенезу й показано континуїтет козацької державно-правової традиції в контексті новачій формування модерної української нації періоду перебування в складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій;

- проаналізовано українські правові та самоврядні традиції й місце етнодемографічних процесів у їх розвитку, роль факторів української мови й імперського конституціоналізму як державно-правової практики у процесах українського модерного націогенезу;

- простежено спроби реалізації ідеї національної державності в ході постання українських національних державних формацій 1917–1921 рр. як її легітимізацію у контексті національної державно-правової традиції;

- досліджено практику вироблення конституційно-правової доктрини організації влади українських державних формацій 1917–1921 рр. як вияву національної державно-правової традиції

- виявлено ознаки звернення до витоків національної державно-правової традиції у законодавчій діяльності українських національних державних формацій 1917–1921 рр. у сфері розбудови судової системи, правоохоронних органів, військового будівництва й, власне, становлення українського національного законодавства;

- означено впливи української національної державно-правової традиції й вплив історичного досвіду, особливо козацької державно-правової традиції та періоду національного державотворення 1917–1921 рр., на сучасне політичне життя України, її правову систему.

удосконалено:

- поняттєво-категоріальний апарат історико-правової науки, зокрема, щодо понять «націогенез» і «національне державотворення»;

- розуміння феномену нації, сутності основних критеріїв та складових націогенезу;

- оцінку змістового значення поняття традиції, класифікації традицій, оцінки окремих видів традицій – правових (традицій у праві), політичних, державно-правової традиції.

набули подальшого розвитку:

- теоретичні питання категоріальної визначеності й осмислення понять феномену нації та національної держави;

– теоретичні питання визначення сутності українського національного державотворення;

– теза про взаємозалежність ментальних рис українців з напрямками розвитку українського національного державотворення;

– реконструкція головних засад історичного процесу українського національного державотворення завдяки сукупності теоретичних узагальнень, зроблених на підставі нових даних про історичні передумови й особливості розвитку ідеї українського державотворення як національної державної ідеї.

Практичне значення дослідження визначається його новизною і результатами, й полягає у потенційному використанні його наукових результатів у процесі сучасного українського державотворення:

– у *правотворчій сфері* як теоретичний матеріал для вдосконалення правових норм, спрямованих на урегулювання суспільних та національних відносин в державі, та визначення загальної спрямованості державної правової політики при підготовці й прийнятті відповідних нормативних актів;

– у *правозастосуванні* – для удосконалення та розширення форм і методів забезпечення демократичного розвитку державного ладу України, його гарантування, прорахуванні ризиків ігнорування особливостей українського менталітету, його «обезличування»;

– у *науково-дослідницькій сфері* – для подальшого науково-теоретичного опрацювання проблеми формування і розвитку ідеї українського національного державотворення, осмислення важливих історико-правових питань розвитку українського державотворчого процесу з метою створення необхідного наукового підґрунтя для інших перспективних досліджень, головними результатами яких мають стати розробки теоретико-правової моделі української національної держави й створення для цього необхідної теоретичної бази;

– у *навчально-методичному процесі* як теоретичний та ілюстративний матеріал для підготовки підручників, навчальних посібників, при розробці навчальних програм та методичних рекомендацій, а також при проведенні лекційних та семінарських занять з низки навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Історія української політико-правової думки», «Історії учень про державу і право», «Конституційне право України» тощо. Зокрема, отримані результати дослідження використовуються у навчально-методичному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ (*акт впровадження від 24 січня 2019 р.*). Результати власних наукових здобутків нині автор широко використовує у викладацькій діяльності у Навчально-науковому інституті права і психології НУ «Львівська політехніка» – і в ході викладання нормативних історико-правових дисциплін за програмою бакалаврату для студентів-правників, і для авторського навчального курсу «Доктрина українського конституціоналізму: формування національної державно-правової традиції», розробленого для студентів другого (магістерського) освітнього рівня.

Особистий внесок здобувача. Постановка і розв’язання всього комплексу

завдань здійснені дисертантом одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота була предметом обговорення на розширеному засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ. Окремі положення наукової роботи обговорено на науковому семінарі викладачів кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка». Поза тим про основні положення дисертації автор доповідав на понад 60-ти міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах. Серед таких наукових форумів (повний перелік див: *Список використаних джерел*): Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми державотворення в умовах адміністративної реформи» (м. Запоріжжя, 2003); XIV міжнародна історико-правова конференція «Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти» (м. Балаклава, 2005); Міжнародна наукова конференція «Революції в Україні у XX – XXI століттях: співзвуччя епох» (м. Одеса, 2007); III міжнародна наукова конференція «Від громадянського суспільства до правової держави» (м. Харків, 2007); Міжнародна науково-теоретична конференція «300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення» (м. Львів, 2010); Міжнародна історико-правова конференція «Методологічні проблеми історико-правових досліджень» (м. Алушта, 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми державотворення і правотворення в Україні» (м. Львів, 2012); Міжнародна наукова конференція: «Alipirea Basarabiei la Rusia în contextul relațiilor multisekulare moldo-ruso-ucrainene» (м. Кишинів, Республіка Молдова, 2012); XXVIII Міжнародна історико-правова конференція «Людино центристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150 річчя початку наукової діяльності М.П. Драгоманова» (м. Рівне, 2013); 3-тя Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Політико-правова ідеологія українського національного державотворення: проблеми формування та еволюції (історико-теоретичний вимір)» (м. Львів, 2014); XXX Міжнародна історико-правова конференція «Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід» (м. Чернігів, 2014); 5-та Всеукраїнська науково-практична конференція «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 2016); Всеукраїнська конференція «Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича» (м. Львів, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи» (м. Львів, 2017); Міжнародна наукова конференція «Українська myśl polityczna i prawna XX wieku» (м. Вроцлав, Республіка Польща, 2017); XXXVI Міжнародна історико-правова конференція «Еволюційні і революційні процеси в історії права, держави і юридичної думки: до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.» (м. Дніпро, 2017); Міжнародний науково-практичний круглий стіл «Моделі

допомоги на шляху інтеграції внутрішньо переміщених осіб» (м. Львів, 2017); Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми формування громадянського суспільства в Україні» (м. Дніпро, 2018); Всеукраїнська наукова конференція «Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення)» (м. Львів, 2018); XXXIX Міжнародна історико-правова конференція «Місцеве управління та місцеве самоврядування в історії права, держави і юридичної думки» (м. Львів, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Соборність України: правовий вимір», присвячена 100-річчю Акта Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 2019 р.» (м. Київ, 2018); 12-та Всеукраїнська наукова конференція «Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи» (м. Львів, 2020).

Публікації. За темою дисертаційної роботи опубліковано 2 монографії, 37 одноосібних наукових статей, з них 25 – у наукових фахових виданнях України; 3 – у наукових періодичних виданнях інших держав. Додатково результати дослідження відображають 9 наукових статей, а також 10 навчальних посібників та науково-популярних видань. Апробацію матеріалів дисертації засвідчують опубліковані тези та матеріали численних конференцій за участю здобувача.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на підрозділи (19) та списку використаних джерел (1103 найменування на 114 сторінках). Обсяг основного тексту дисертації становить 380 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету і завдання, об'єкт і предмет проведеного наукового пошуку, сформульовано наукову новизну та викладено винесені на захист основні положення дисертації. Висвітлено наукове і практичне значення одержаних результатів, зазначено відомості про їхню апробацію, публікації автора з теми дисертаційного дослідження, описано структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Феномен нації та національної державності: понятійно-категоріальна система дослідження» містить чотири підрозділи, в яких викладено питання категоріальної визначеності й осмислення понять дослідження, зокрема нації як суспільно-політичного феномену й правової реальності у науковому дискурсі, критеріїв та складових націогенезу, теоретико-правового й історико-правового змісту понять держави і державності в контексті українського (національного) державотворення й змістового значення понять державно-правової традиції й (української) національної державно-правової традиції.

У **підрозділі 1.1 «Феномен нації у науковому дискурсі»** розглянуто поняття нації в контексті іншого поняття – «народ», яке обґрунтовується у трьох значеннях – соціальному, етнічному та суспільно-політичному. Наголошено на тривалій і плідній дослідницькій традиції вивчення феномену нації у вітчизняній,

європейській та світовій науці, що здійснюється у руслі двох парадигм – «етнічної» («примордіалістської» або первинної) та «політичної» («конструктивістської» або модерністської). Узагальнено загальнотеоретичні підходи до розуміння нації вчених-примордіалістів (американці Дж. Армстронг, К. Гірц, В. Коннор, британець Е. Сміт, німець Д. Лангевіше, українці В. Балушок, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, С. Плохій, Ю. Фігурний, В. Шевчук та ін.) та конструктивістів (американці Б. Андерсон, К. Симонс-Симонолевич, британці Е. Гелнер, Е. Гобсбаум, чех М. Грох, німець К. Дойч, французи Е. Ренан, Д. Шнаппер, українці Я. Грицак, С. Єсельчик, Г. Касьянов, Б. Кравченко, В. Масненко, Р. Шпорлюк та ін.).

У підрозділі 1.2 «Поняття нації та основні критерії її складові націогенезу» розкривається зміст поняття нації як суспільно-політичного феномену народу. Наголошується, що у світовій та вітчизняній науці вироблено десятки дефініцій поняття *нації*, однак єдино визнаного наукового визначення не існує з об'єктивних причин – з феноменом нації пов'язані багатогранні функції, які нормують і легітимізують практично усі прояви суспільного буття людини. Доведено, що поширені в сучасній юридичній літературі чисельні дефініції поняття *нації* зводяться до спроб інтерпретації декількох найбільш поширених його значень: як тотожне поняттю населення держави; як етносоціальної спільноти, що характеризується нерозривною єдністю соціально-економічних і культурних властивостей; як усіх громадян держави, незалежно від їх походження, мови чи релігії. Акцентується як на найбільш адекватному розумінні *нації* як такого *народу*, що об'єднується в одну спільноту на основі спільних громадянських (національно-громадянських) цінностей та інтересів, й піднесений внутрішнім запасом державницьких сил, наділений здатністю до самоідентифікації, побудови держави й (первісно) відмежування від інших націй державними кордонами.

Визначено, що процес виникнення націй – *націогенез* – багатоаспектний історичний процес еволюції *народу* (етносу), який на відміну від етногенезу, тісно пов'язаний з його політичним самоусвідомленням. Сформульовано власну візію початку націогенезу будь-якого народу як «історичного зламу» – різкої зміни соціального й правового становища, коли протягом відносно короткого часу, відбуваються (або започатковуються) вкрай вагомими, епохальними змінами для *народу* і як наслідок критично усвідомлюється потреба збереження в нових умовах принаймні попереднього статусу. Обґрунтовано, що націогенез супроводжують: а) тривкі соціальні процеси вироблення зв'язків між його потенціальними суб'єктами, звідси маємо розуміння *нації* як великої соціальної групи, що сформувалася (чи формується) впродовж тривалого історичного періоду, і є особливою формою соціальності, горизонтальним виміром суспільства. Чинник *нації* визначає стабільність і цілісність суспільства, його географічний вимір, площу, яку посідає суспільство, прив'язаність до місцевості та зовнішні кордони; б) культурні здобутки конкретного етносу, що стали основою для консолідації усієї нації, незалежно від етнічного походження її членів. Доведено, що основними інструментами єдності суспільства за

націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та певна ідея (т. зв. *національна ідея*), що об'єднує суспільство навколо вирішення злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, перетворюючи *народ* в *націю*. Наголошено, що безпосереднім і найбільш зовнішньо помітним виявом *націогенезу* виступають явища національної самосвідомості (самоусвідомлення), національної ідентичності та національної свідомості. Обґрунтовано тезу, що основною ознакою, яка відрізняє одну націю від іншої, є сукупна (колективна) ідентичність.

У підрозділі 1.3 «*Теоретико-правовий та історико-правовий зміст понять «держава» і «державність» в контексті українського (національного) державотворення*» встановлено, що в сучасній юридичній науці з-поміж означених понять найбільша увага приділяється з'ясуванню сутності поняття «держава», натомість вивченню феномену державності приділяється значно менший інтерес. Простежено основні підходи юридичної науки щодо розуміння держави в субстанціональному, як організованого в певні корпорації населення, що функціонує в просторі й часі; атрибутивному, як устрою певних суспільних відносин, офіційного устрою певного суспільства, його оформлення; інституційному, як апарату публічної влади, державно-правових органів, що здійснюють державну владу; міжнародному, як суб'єкта міжнародних відносин, як єдності території, населення і суспільної влади. Відзначено як популярну в науковій літературі тезу щодо розуміння «держави» в широкому (всеосяжній правовій, суверенній територіальній організації громадянського суспільства, яка має у своєму розпорядженні публічно-політичну владу та професійний апарат управління) та вузькому (механізми здійснення публічно-політичної влади в суспільстві й апарату управління суспільством) значеннях.

Аргументовано, що феномен державності, сучасні, зокрема, й вітчизняні правознавці, вивчають, головню, в контексті осмислення природи і ролі власне самої держави як правового (чи/або соціального) явища в суспільстві. З-поміж великої кількості таких праць, чи не найбільш помітні дослідження авторів: Н.Н. Алексєєва, І.Й. Бойка, С.К. Бостана, Р.В. Зварича, В.В. Копейчикова, П.Л. Крупкіна, Л.С. Мамуга, С.П. Мороза, О.В. Петришина, О.Д. Святоцького, Ю.А. Тихомирова, І.Б. Усенка, О.Ф. Скакун та ін.

Простежено існуючі наукові підходи щодо поняття «державність» й підтверджено (або спростовано) їх достовірність на матеріалі історії держави і права України. Запропоновано розуміння державності як історично мінливого, проте завжди комплексного процесу формування суспільних інституцій, що супроводжується політичною, етнічною, природно-ментальною, культурною та економічною інтеграцією населення, що співставна і паралельна з націогенезом. Наголошено, що державність завершується постанням суверенної держави, або й (тимчасово чи назавжди) невдачею; остання свідчить про недосконалість чи незавершеність процесу еволюції. У будь-якому випадку поняття державність виступає суголосним з поняттям національного державотворення, під яким пропонується розуміти комплексний (такий, що охоплює політичні, правотворчі,

культурні, політичні, міфотворчі (в розумінні політичного міфу), релігійні тощо чинники) й довготривалий процес, спрямований на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави. Наголошується на нерівнозначності понять «українська державність» і «українська національна державність». Відзначено, що українська державність у вітчизняній науці традиційно ототожнюється з історичним буттям українського народу, починаючи з часу його формування, себто III – IV ст. або появи перших слов'янських політичних утворень на території України. Натомість, виникнення української національної державності (держави) припадає на час формування нації, тобто історично ближчий період.

У підрозділі 1.4 «Змістове значення понять державно-правової традиції й (української) національної державно-правової традиції» узагальнено існуючі в науці позиції щодо поняття «традиція», його класифікацію за типами (культурно-історична, соціальна, архаїчна, інтелектуальна та ін.) й видами (виробничі, політичні, правові та ін.). Мотивовано, що традиція як невід'ємний атрибут суспільного життя, є основою на цінностях соціокультурним і національним феноменом, що забезпечує закріплення і збереження соціально-значущого досвіду та історико-генетичну спадкоємність більшості культурних і соціальних процесів у суспільстві. Простежено основні з існуючих наукових підходів щодо політичних (В. Хоменко, О. Рудакевич, Е. Гобсбаум та ін.) і правових (Д. Вовк, Ю. Оборотов, Ю. Лобода та ін.) традицій.

Аргументовано, що державно-правова традиція корелюється з політичними і правовими видами традицій у типологічному контексті культурно-історичної, соціальної й інтелектуальної традицій, здебільшого віддзеркалюється у ментально-правовій та суспільно-політичній сферах його життєдіяльності, і знаходить свій вияв у (відносно) однаковому розумінні суб'єктами політичного процесу, змісту політичних та правових цінностей, неперервності та, до певної міри, спадковості норм політичної поведінки й збереженні політичних і правових звичаїв, сприйнятті та подальшому розвитку окремих політико-правових ідей, а також – у формуванні та функціонуванні відповідних суспільних інститутів. Вказано, що як частину державно-правових традицій певної (національної) спільноти, можемо трактувати, скажімо, її традиції у сфері поділу влад, їх стримування та противаги, традиції інституту глави держави, конституційна традиція, парламентські та урядові традиції, традиційні форми державного устрою, традиції судової влади чи місцевого самоврядування тощо. Акцентовано, що державно-правові традиції виявляють себе у розвитку ідей та поглядів на конкретне явище або ж у спадковості основних засад функціонування державних чи правових інституцій через відповідний рівень правової культури з притаманним їй правовим менталітетом.

Доведено, що національною слід вважати ту державно-правову традицію, що відповідає особливостям націогенезу конкретного народу, тобто тісно пов'язана з його політичним самоусвідомленням. Вона формується ходом націогенезу через розвиток форм самоорганізації народу та певну ідею

(національна ідея), що об'єднує суспільство навколо вирішення злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем; виявляє себе в перебігу (національного) державотворення у сукупності основних ознак культурно-історичної, соціальної й інтелектуальної традицій. Вказано, що українська національна державно-правова традиція розуміється як «завантаження» українського націогенезу константами спільних для усіх соціальних верств природно-правових ментальних цінностей – характерними рисами психології українців обґрунтовано називають вільнолюбство, демократизм, індивідуалізм, ідеї рівності та неприпустимості насильства влади і т. ін. У сукупності вони сприяли виробленню комплексу політико-правових ідей української державності й становлять основу для розуміння сучасної національної ідеї українців. Підсумовано, що державно-правова традиція взагалі не усвідомлюється як певна сутність, її осмислення може бути здійснене тільки шляхом аналізу джерел певної конкретної традиції та правової системи чи її складових, в яких ця традиція присутня.

Розділ 2 «Феномен української національної державності: історіософські, історіографічні та методологічні аспекти дослідження» складається з трьох підрозділів, що присвячені розгляду історіософських аспектів проблеми української національної державності в контексті зародження і формування вітчизняної державно-правової традиції, аналізу стану джерельної бази та історіографії, характеристиці методологічних аспектів дослідження.

У підрозділі 2.1 «Українська національна державність: історіософські аспекти проблеми в контексті зародження і формування вітчизняної державно-правової традиції» встановлено, що в основу «конструювання» каркасу української державності власне як національної лягли константи спільних для усіх соціальних верств сутнісних природно-правових ментальних цінностей, які були й залишаються актуальними, значимими від часу закладення основ національної державності – й до сьогодні. Висловлено обґрунтоване припущення, що у процесі українського національного державотворення такою цінністю був концепт «вольності» й похідні від нього – архетипи «воля» і «свобода», «рівність» і «справедливість». Відзначено, що змістове навантаження поняття історичних «вольностей» дещо ширше від сучасного переважно юридичного за своїм змістом поняття «прав і свобод». Доведено, що реально постала від другої половини XVI ст. на українських землях польсько-литовська держава – Річ Посполита – завершила епоху континуїтету руського державотворення й де-факто принесла з собою відмінний державний і правовий уклад й пригнічення руської (української) (прото)нації. Встановлено, що українські верстви населення – православні шляхта і духовенство та, передовсім, козацтво (опинилося поза офіційною становою структурою поділу суспільства) й селянство (неповноправний стан) – втратили свої попередні законні права – *вольності*. Акцентовано, що втрата вольностей призвела до безкомпромісної і тривалої національно-визвольної боротьби, що велася двома шляхами: у формі міжконфесійних змагань та селянсько-козацьких повстань в Україні останньої чверті (кінця) XVI – першої половини XVII ст. Обґрунтовано, що

дотичним до вольностей в козацькій інтерпретації, й, звісно, невіддільним від українського державотворення доби козацтва загалом, був ще один ментально-правовий концепт – рівності. Вказано, що за умов Гетьманщини ідея «споковічних прав і вольностей» була відображена в офіційній документації і численних петиціях до російських царів і уряду, починаючи від *Переяславської угоди*, передумовою укладення якої була вимога козацтва разом із іншими станами України дотримання «гарантованих [протектором] прав», – і до складених від імені скликаної Катериною II Законодавчої комісії 1767–1768 рр. т. зв. «шляхетських» меморандумів авторства Г. Полетики. Відзначено, що поняття вольностей, прав, свобод залишалися основоположними в системі цінностей козацької верстви й української шляхти. Вказано, що в імперську добу вітчизняної історії значимою стала візія формування образу української національної державності, яка вже більше стверджується через поняття «*волі*» й «*свободи*» як похідних від концепту «вольності». Встановлено, що ідея *волі* / *свободи* популяризується представниками українського національного просвітництва, стає національною ідеєю свідомого українства другої половини XIX ст. (приклад – сучасний Державний гімн України, Національний духовний гімн). Свій вихід ця парадигма знаходить у творчості Т. Шевченка та М. Драгоманова та ін.

У *підрозділі 2.2 «Огляд сучасного стану наукової розробки української національно-державної проблематики та джерельної бази дослідження»* наголошено, що історіографія означеної проблеми, як складне й багатогранне явище, має свої особливості. Акцентовано, що сучасний стан наукової розробки української національно-державної проблематики, в контексті проведеного дослідження, умовно можна розділити принаймні на кілька сегментів, що охоплюють: теоретичні питання: нації (націотворення) і держави (державності) й загалом формування української нації (української національної державності); проблеми формування української державної ідеї як національної, її еволюції та боротьби за реалізацію в добу козащини; питання українського модерного націогенезу «українського XIX ст.»; проблеми національного державотворення 1917–1921 рр. Наголошено, що загалом проблема українських національних традицій, зокрема, традицій державотворення, прямо чи опосередковано, однак доволі широко, знаходила відображення у працях переважно т. зв. «чистих» істориків, філософів, психологів, політологів, рідше – істориків і теоретиків держави і права. Увиразнено, що досліджувана проблема має різноманітну джерельну базу, яку можна вважати репрезентативною і достатньою для того, щоб виконати поставлені в роботі завдання, зробити відповідні узагальнення та висновки.

У *підрозділі 2.3 «Методологічні засади й методи дослідження»* виокремлено методологію дослідження національно-державних процесів, які репрезентовано як комплекс використовуваних підходів та взаємодію декількох рівнів методологіювання – *загальних* (найповніше використовувалися методи порівняння, узагальнення, дескрипції), *загальнонаукових* (діалектичний, елементарні мисленнєві операції, напр., аналіз, синтез, індукція, дедукція,

аналогія, абстрагування та ін.) і *спеціально наукових* (аксіологічного, герменевтики, історично-філософського й історично-генетичного, факторного й семантичного аналізу, системного, компаративного (історично-правовий та порівняльно-правовий), структурно-функціонального та ін.) методів. Обґрунтовано застосування обраних методів. Наголошено, що дослідження побудоване на національно-державницькій парадигмі, за якої держава, загалом, розглядається як один з найважливіших засобів реалізації суверенітету народу, а українська національна державність, зокрема, – в контексті формування національних традицій українського державотворення, що мають багатовікову історію. Підкреслено, що інструментом вивчення різних аспектів предмету дослідження стало застосування надбань кількох взаємо доповнюваних наукових підходів – цивілізаційного, фронтирного та синергетичного. В контексті першого, наголошено на європоцентричній спрямованості усіх модерністських версій виникнення нації. Пропонується власне розуміння європоцентризму націй як явища, що уособлює суто європейську традицію. Висловлено переконання, що використання означеної повноти методологічних засобів забезпечило обґрунтованість й достовірність результатів дисертаційної роботи.

Розділ 3 «Доктрина козацького державотворення – політико-правові ідеї української національної державності раннього Нового часу» містить чотири підрозділи, в яких проаналізовано питання становлення й еволюції політико-правових ідей української національної державності доби раннього Нового часу як складової формування національної державно-правової традиції.

У підрозділі 3.1 *«Становлення ідеї козацької державності в Україні як національної державної ідеї: історична тяглість та спадкоємність державної традиції (кінець XVI - середина XVII ст.)»* показано, що ідея козацької держави як автономного утворення в межах Речі Посполитої зародилася за кілька десятиліть до Хмельниччини – в колах вищого духовенства, шляхетства й верхівки козацтва. Обґрунтовано, що її слід розглядати у контексті українського націогенезу, що наприкінці XVI – перших десятиліть XVII ст. виявлявся у формуванні духовно-культурної єдності (православна «руська» релігія, пов'язані з нею культурні цінності та традиції) та на цьому ґрунті – культурно-національному піднесенні. Та головне – як ідеологічну передумову Національної революції українців середини XVII ст. й створення в ході її розвитку козацько-гетьманської держави. Установлено, що найважливіший наслідок козацького руху XVI – першої половини XVII ст. – початок створення Української козацької гетьманської держави Б. Хмельницького. Наголошено на утвердженні в тогочасній суспільній думці ідеї історичної тяглості державотворчих процесів – уявлення про безперервність вітчизняної історії від Київської Русі до козацької Гетьманщини та розуміння Київської Русі як державного утворення передусім українського народу.

У підрозділі 3.2 *«Спроба реалізації ідеї національної державності в козацькій Україні у контексті осягнення національно-територіального суверенітету й політичної самодостатності (середина – друга половина*

XVII ст.)» з'ясовано, що Революція, започаткувавши козацько-гетьманську державу, дала початок якісному етапові в розвитку ідеї «козацької державності» як української державної ідеї. Наголошено, на головному мотиві вибуху Революції – втраті українцями звичних вольностей – своїх попередніх законних прав. Акцентовано, що проблему поновлення козацьких вольностей попервах намагалося вирішити в руслі політики козацького автономізму. Встановлено, що згодом було закладено основи (загально)української національної державницької ідеології, яка базувалася на принципах розбудови національної, незалежної та, головню, соборної держави. Дано оцінку відродженню ідеї українського монархізму як однієї з ознак політичної самодостатності держави в тодішніх умовах. Охарактеризовано вплив геополітичного фактора у конкретизації шляхів реалізації ідеї української козацької державності. Визначено негативні наслідки започаткування політико-ідеологічної концепції України як Малоросії. Наголошено на сформованості станом на середину XVII ст. ідеї національно-територіального суверенітету й політичної самодостатності Української держави та концепції обмеженого суверенітету над українськими землями з боку іноземних володарів. Останню обґрунтовано як загалом типову для того часу міжнародно-правову практику.

У підрозділі 3.3 «Козацький конституціоналізм XVIII ст. як вияв української державно-правової традиції» вивчено зміст українського конституціоналізму козацької доби. Встановлено відповідність основним засадам сучасної теорії конституціоналізму ініціатив провідних верств козацької Гетьманщини й тогочасних вітчизняних мислителів – передусім у питаннях чіткого регламентування повноважень суб'єктів політики. Зокрема, йшлося про обмеження повноважень першої особи держави (чи автономного у складі Російської імперії утворення) – гетьмана, а також намагання вирішити проблему вивільнення суспільного життя від свавілля, тобто безконтрольності влади, відсутності законності й справедливості. Наголошується, що ці міркування висловлювалися представниками української політико-правової думки XVIII ст. як в рамках першої політичної еміграції, так і в межах Гетьманщини в складі Російської імперії. Окремо наголошується на ролі у становленні конституціоналізму документа, відомого як «конституція П. Орлика». Зазначено, що ця пам'ятка вітчизняної правової думки створювалася на основі узагальнення певного цивілізаційного досвіду – теорії договірної походження держави, природних прав і свобод людини, її політичних прав, а також вітчизняних традицій в частині козацького права й організації самоврядування.

У підрозділі 3.4 «Еволюція української державної ідеї як програми побудови держави «козацької» нації у XVIII ст.» означено рубіж XVII – XVIII століть як переломний в українській історії, що започаткував завершальний етап розвитку української козацької державності, її поступову вимушену інкорпорацію до складу сусідньої імперської багатонаціональної держави. Запропоновано тезу, що обстоювання прав українців на власну державність й історичний (традиційно-козацький) устрій загалом здійснювалося в ситуативних

рамках двовимірної ідеї – безкомпромісної та сповненої компромісів. Перша лунала з середовища «мазепинської» політичної еміграції, і бачила перспективу для Української держави як незалежної та соборної, а друга, що – вимушено – обмежувалася автономією, була представлена тогочасною колаборантською елітою Гетьманщини. Алегоричні протести доби російської інкорпорації козацької Гетьманщини застановлялися на потребі збереження національної ідентичності через ідею домінанти національної культури й ідеалу свободи, рівності та братерства. Акцентовано, на національній іманентності тодішнього утвердження уявлень про природне право людей на свободу (Г. Сковорода). Наголошено на приматі ідеї дотримання законності, що мала слугувати одним з найважливіших принципів суспільно-державного устрою.

Розділ 4 «Конструкти й фактори модерного українського націо-генезу – націо- та державотворення в Україні імперської доби» складається з чотирьох підрозділів, що окреслюють вплив на процеси модерного українського націогенезу найбільш значимих факторів і конструктів доби перебування етнічних українських земель у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій.

У підрозділі 4.1 «Континуїтет козацької державно-правової традиції в контексті новацій формування модерної української нації XIX – початку XX ст.» простежено особливості еволюції ціннісних засад козацької державно-правової традиції в умовах модерного націогенезу. Наголошено, що від початку XIX ст. в Україні складаються передумови для модерного націогенезу, який в умовах міждержавного розчленування й національної дезінтеграції української спільноти розвивався як ідея національної державності в руслі двох тенденцій: континуїтету козацької державно-правової традиції й новацій, що свідчили про формування модерної (сучасної) української нації. Тенденції першої найбільше виявляли себе в Російській імперії, зокрема, у підложжі концепції України як Малоросії. Акцентовано на тому, що остання в тогочасній російській Україні вже утвердилася як особлива форма історичної і політичної свідомості в Україні. Виявлялася, зокрема, у лояльності до правлячої династії. Інша тенденція – новаційна – засвідчувала еволюцію «малоросійської» свідомості у напрямку від відстоювання «козацького інтересу» до появи наративу «малоросійської народності». Доведено, що у ньому козацька доктрина української національної державності перетворилася на націотворчий міф, що ліг в основу модерного українського націогенезу. Передумовою цього процесу стало зацікавлення історією й, зокрема, творчість Т. Шевченка. Підкреслено, що безпосереднє звернення поета у своїх творах до проблеми козацької державності як однієї з ідентифікаційних рис українців чи не найбільше спричинилося до поширення умовно козацьких цінностей в півавстрійські Галичину та Буковину. Наголошено, що на зламі XIX – XX ст. у зв'язку із зародження українського січового руху, козацьке минуле й цінності, що з ним пов'язувалися (часто уявні й не завжди усвідомлені), стали масово сприйматися західними українцями як власна, національна традиція.

У підрозділі 4.2 «Українські правові та самоврядні традиції, особливості їх розвитку в складі обох імперій» здійснено огляд розвитку українських правових і самоврядних традицій у складі Російської і Австрійської (Австро-Угорської) імперій як пошук «компенсаційних заміників» втраченим національним державно-правовим інституціям і як потребу в само-організації національного державного життя у нових геополітичних умовах. Наголошено, що важливими субститутами національного державного життя українців обох імперій була система звичаєвого права й організація місцевого самоврядування. Підкреслено, що додаткові субститути для західних українців – можливість реалізації їх політичного життя через діяльність культурно-освітніх товариств та політичних партій, а творення системи національного законодавства через переосмислення чинного австрійського законодавства – уможливлувалися наслідками встановлення в імперській Австрії конституційного ладу. Вказано, що проблема організації місцевого самоврядування в Україні імперської доби – двовимірна. Теоретично сама ідея місцевого самоврядування як невід’ємного і невідчужуваного права громади на самоуправління, отримала потужну підтримку в українській політико-правовій думці. Інституційно – була наслідком ліберальних реформ 1860-х рр. в обох імперіях. І в першому, і в другому випадках (зокрема, на рівні сільського й земського самоврядування) зауважено іманентність ціннісних констант української національної державно-правової традиції. Указано, що органи самоврядування на рівні міст не були іманентні українськості й українству. Обґрунтовано таку ситуацію специфікою етнодемографічних процесів у межах розділеної державним кордоном України. В обох імперіях у XIX ст. «місто» за способом життя, мовою, етнічним складом було недружнім українському «селу». Підкреслено, що в обох імперіях розвиток українських правових та самоврядних традицій – заслуга українського народу, який у складних геополітичних умовах зумів зберегти ядро самоорганізації, ознаку європейськості й європейської державно-правової традиції.

У підрозділі 4.3 «Імперський конституціоналізм як фактор модерного українського націогенезу» простежено конституціоналізм як державно-правову практику імперій, до складу яких входили українські землі. Відзначено як його особливість нерівнозначне наповнення в кожній з імперій, й оцінено потужним чинником політичного, а отже, й національного, самоусвідомлення українців. Наголошено, що конституціоналізм, як фактор розвитку модерного українського націогенезу, маніфестував себе, передовсім, у двох сумісних гранях: як джерело права для забезпечення особистих свобод і прав громадян, та як інструмент руйнування станового поділу суспільства через закріплення на законодавчому рівні принципу правової рівності усіх громадян. Акцентовано, одним з важливих наслідків імперського конституціоналізму як державно-правової практики, було започаткування парламентаризму або ж т. зв. реального парламентаризму. Наголошено, що фактор парламентаризму глибинно виявляв себе у спробах надати процесам українського модерного націогенезу інституційного виміру. А відтак, вмістити засади національної державно-правової традиції в імперські

державно-правові інституції, тим самим залучивши їх до вирішення українського питання на прийнятних для українців умовах. Вказано, що об'єктивно на це була спрямована діяльність українських депутатів та навколо депутатського середовища в обох імперських парламентах.

У підрозділі 4.4 «Українська мова у правових реаліях Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій, її роль в процесі модерного українського націогенезу» доведено, що фактор творення української літературної мови в ХІХ – на початку ХХ ст. був не тільки запорукою збереження традиційної етнічної культури, але й – ознакою національної самосвідомості та засобом встановлення політичної комунікації «національно свідомих українців» з інтелігентського середовища та ін. верств (переважно селянства). Наголошено, що в тому сенсі українська мова стала ресурсом для «конструювання» українського модерного націогенезу, який уможлиблював усвідомлення сутності українства й важливості національної держави. Простежено державну мовну політику імперських Росії та Австрії, й доведено, що проблема мови – завжди політична.

Розділ 5 «Ідея національної державності й ознаки вияву національної державно-правової традиції у практиці українських національних державних формацій (1917–1921 рр.)» містить чотири підрозділи, в яких простежуються перші спроби реалізації ідеї національної державності в ході постання українських національних державних формацій в 1917–1921 рр. й визначаються ознаки національної державно-правової традиції у практиці українського державотворення революційної хвилі – в особливостях його легітимізації, виробленні національної конституційно-правової доктрини організації влади, законодавчій діяльності тощо.

У підрозділі 5.1 «Політико-правові особливості постання й легітимізація української національної державності революційної хвилі» висвітлено питання легітимності не тільки під кутом виміру ціннісного змісту держави та права, але й ціннісного параметру суспільства й (національної) спільноти. Доведено, що неформальними атрибутами або формами легітимізації української національної державності революційної хвилі узагальнено стали іманентні риси нової влади: відчуття територіальної та національної єдності, толерантне ставлення до представників національних меншин, намагання залучити їх до державотворчого процесу і т.ін. Визначено, що опосередкованими ознаками легітимізації української національної державності стали прагнення сповідувати демократичні засади державотворення, бачення перспективи її розбудови за європейським зразком та в руслі європейських державницьких традицій, широка підтримка усіх верств українського суспільства. Мотивовано, що йдеться про умовно національну легітимність.

У підрозділі 5.2 «Український конституціоналізм як теорія та практика вироблення національної конституційно-правової доктрини організації влади» встановлено пріоритет конституційно-адміністративного законодавства у законодавчій діяльності українських національних державних формацій революційної доби. Доведено, що розвиток конституційного законодавства

здійснювався передусім у напрямі вироблення національної конституційно-правової доктрини організації влади. Наголошено, що конституційно-правові норми українських національних державних формацій загалом опиралися на визнані бази конституціоналізму – концепцію правової держави, зокрема, на такі її засади як верховенство права, ствердження суверенітету народу і суверенітету держави, розподіл функцій між окремими органами державної влади, забезпечення основних прав людини тощо. Підкреслено іманентність конституційно-правових норм українському націогенезу. Констатована недостатність уваги законодавця проблемі законодавчого регулювання організації органів місцевого самоврядування й недооцінка значення громадянства загалом (Гетьманат). Висловлюється переконання, що це дещо нівелювало український характер проголошеної державності.

У підрозділі 5.3 *«Ідея національної державності у справі розбудови судової системи, правоохоронних органів та військового будівництва»* встановлено спільні та відмінні риси (тенденції) у розбудові означених напрямів державного будівництва та їх історичну спадковість. Доведено, що спільним для усіх форм українського національного державотворчого процесу революційної доби стало: розуміння означених вище напрямів державотворення як важливих ланок функціонування державного механізму й елементів національної державності; переконання у потребі їх створення та подальшої розбудови, опираючись на відповідні історичні традиції в організації судових й правоохоронних органів, військові традиції, реформування напрацювань у цих сферах попередніх державних формацій й часто опертя (орієнтація) на дореволюційні зразки – з урахуванням історичного досвіду, успіхів та прорахунків. У підтвердження цього наводиться змістовне нормативно-правове забезпечення їх організації та функціонування. Наголошується, що історичні традиції в організації судових та правоохоронних органів й військові традиції досить чітко простежуються у зовнішніх формах побудови судових і правоохоронних органів і війська.

У підрозділі 5.4 *«Становлення українського національного законодавства»* встановлено, що окрім конституційного та адміністративного, законотворення українських національних державних формацій революційної доби здійснювалося комплексно – як процес становлення відповідних галузей національного законодавства по декількох напрямках: соціально-економічному, соціально-культурному та кримінально-правовому. Простежено особливості процесу вироблення правових основ урегулювання суспільних відносин у соціально-економічній сфері на прикладі становлення земельного і трудового законодавства; соціально-культурній – юридичного урегулювання статусу української мови тощо. Акцентовано на тому, що процес розробки кримінально-правового законодавства виходив з потреб захисту державного і суспільного ладу, власності громадян від злочинних посягань та орієнтації на виховання громадян у дусі свідомого додержання правопорядку і самодисципліни. Наголошено на іманентності законодавчих норм цієї історичної доби українському менталітету та їх зорієнтованості на міжнародно-правові стандарти тогочасної (й сучасної) Європи.

ВИСНОВКИ

У дисертації обґрунтовані наведені теоретичні узагальнення й нові підходи до вирішення наукових проблем, які стосуються питань українського націогенезу – націо- та державотворення – як процесу вироблення національної державно-правової традиції. Основні результати дослідження зводяться до таких положень:

1. В основі визначення феномену *нації* – багатопланове поняття *народу* (суспільство, етнос, нація), яке в суспільно-політичному значенні розуміємо як населення, що об'єднується в одну спільноту на основі спільних громадянських (національно-громадянських) цінностей та інтересів.

Дотримуємося думки, що в основі побудови *нації* лежить не стільки єдність економічного життя, як на цьому наполягали представники марксистської школи, скільки *національна самосвідомість*. Центральним елементом, основою самосвідомості нації, її своєрідним суб'єктивним відчуттям єдності національної спільноти вважаємо *національну ідентичність* (національну само-ідентифікацію). За своєю суттю – це багатовимірна субстанція, себто така, що її не можна звести до єдиного знаменника. Це означає, що національна ідентичність не скасовує етнічну, релігійну, професійну тощо ідентичності, а навпаки, охоплює їх. Вважаємо, що основною ознакою, яка відрізняє одну націю від іншої, є сукупна (колективна) ідентичність.

Оскільки найкраще (національні) цінності та інтереси зможе представити й захистити тільки національна держава, то на емпіричному рівні ознакою нації є або наявність держави, або масовий політичний рух за її створення.

2. Ключове поняття дослідження – *націогенез* або процес формування нації, розуміємо як багатоаспектний історичний процес еволюції *народу* (етносу), який, на відміну від етногенезу, тісно пов'язаний з його політичним самоусвідомленням як нації (у зазначеному вище розумінні).

Націогенез народу – передумова й головна підоснова створення «власної» (національної) держави та «власного» права, що відмінні від народів-сусідів.

Націогенез = *національне державотворення* (комплексний, такий, що охоплює політичні, правотворчі, культурні, політичні, міфотворчі (в розумінні політичного міфу), релігійні тощо чинники, й довготривалого процесу, спрямованого на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної, себто національної, держави) та = *національна державність* (історично мінливий, проте *завжди* комплексний процес формування суспільних інституцій, співставний (і в історичній ретроспективі паралельний) з націогенезом).

Іншими словами, державотворчий процес (=державотворення) народу може відбуватися тоді, коли *держави* (в сучасному розумінні як універсальної політичної форми організації суспільства, що характеризується суверенною владою або сукупністю інституцій політичного, адміністративного, воєнного, судового, релігійного й культурного характеру, за допомогою яких здійснюється управління певною територією та населенням, що проживає на ній) *не існує*, а тільки формуються його уявлення про державу, творяться відповідні до них

(уявлен) норми регулювання суспільних відносин (звичаєве право), політико-правові ідеї й суспільні інституції (форми самоорганізації) і т. ін. *Державність* такого народу завершується, або постановням його суверенної держави, або й (тимчасово чи назавжди) невдачею; остання свідчить про недосконалість чи незавершеність процесу еволюції.

3. Націогенез будь-якого народу започатковує (тут йдеться про початок формування нації) «національний стрес» – т. зв. «історичний злам» або різка зміна соціального й правового становища народу (різних його суспільних верст). Тоді впродовж відносно короткого часу в житті народу як спільноти відбуваються (або започатковуються) вкрай вагомими, навіть епохальними змінами, настають фактично нові (звичайно, – гірші) умови існування. Головним наслідком такого «стресу» для народу – критичне усвідомлення ним гострої потреби у збереженні свого, принаймні, попереднього статусу.

Основними інструментами творення єдності народу за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та, головню, певна ідея (т. зв. *національна ідея*), що об'єднує суспільство навколо вирішення злгоденних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, тим самим перетворюючи *народ* в *націю* (у зазначеному вище розумінні).

Історично первісно таке розуміння ініціювало зусилля окремих, найбільш активних (чи зацікавлених) соціальних груп, які ставали головними продуцентами ідей, здатних консолідувати тогочасне суспільство до рівня *зародку нації*, принаймні, стати прологом появи нової якості унаслідок процесу «націоналізації свідомості» усе ширших верств народу. У підсумку стихійна ідея *виправлення несправедливості* зазвичай набувала ознак національно-державницької.

4. Потуги народу щодо реалізації (національної) ідеї, що консолідувала суспільство й супроводжувалася виробленням шляхів її здійснення, закладали (національну) *традицію* (оснований на цінностях соціокультурний феномен, що забезпечує закріплення і збереження соціально-значущого досвіду та історико-генетичну спадкоємність більшості культурних і соціальних процесів у суспільстві).

Вияви традиції як соціокультурного явища у ментально-правовій та суспільно-політичній сферах життєдіяльності народу, що полягали у (відносно) однаковому розумінні змісту політичних та правових цінностей представниками різних соціальних груп народу, неперервності та, до певної міри, спадковості норм політичної поведінки й збереженні політичних і правових звичаїв, сприйнятті та подальшому розвитку окремих політико-правових ідей, а також у формуванні та функціонуванні відповідних суспільних інститутів і т. ін. лягли в основу формування *державно-правової традиції*. Остання не усвідомлюється суспільством як певна сутність, її осмислення можливе через аналіз джерел певної конкретної традиції чи її складових, в яких вона присутня.

Як частину державно-правових традицій певної (національної) спільноти, можемо трактувати її традиції у сфері поділу влад, їх стримування та противаги, традиції інституту глави держави, конституційна традиція, парламентські та

урядові традиції, традиційні форми державного устрою, традиції судової влади чи місцевого самоврядування.

Національна державно-правова традиція відповідає особливостям тривалого процесу націогенезу конкретного народу й виявляє себе у перебігу його державотворення в сукупності основних якостей культурно-історичної, соціальної й інтелектуальної традицій. А це означає, що державно-правова традиція кожного народу сумісна з його внутрішнім світом, а тому глибоко детермінована чинниками формування і внутрішнього розвитку системи його політико-владних зв'язків та досягнутого колективного досвіду правової дійсності. Цей досвід заснований на пануючих в суспільстві уявленнях про право і справедливість, і слугує легітимації нації й (національної) державності (держави).

5. Українська державність і українська національна державність – поняття не рівнозначні. Якщо *українська державність* фактично *ототожнюється з історичним буттям українського народу*, починаючи фактично з часу появи перших слов'янських політичних утворень на території України, то виникнення української *національної державності* припадає на час формування та розвитку *нації* (націогенез), себто якісно іншого стану *народу*.

Зрозуміло, що український народ не є якимось винятком у цій загальній світовій парадигмі, то ж він не може не мати власних *державно-правових традицій* - як на сьогодні, так і в історичній ретроспективі.

Українська національна державно-правова традиція розуміється дисертантом як узалежнення українського націогенезу константами спільних для усіх соціальних верств природньо-правових ментальних цінностей (спільних для людства в цілому, але в їх «українській» інтерпретації). Саме вони стали неусвідомленою матрицею національного державотворення: сприяли виробленню комплексу політико-правових ідей української державності, склали підґрунтя для розуміння національної ідеї й позначили потенційний вектор розвитку державності українців.

6. Початок націогенезу українського народу й, відповідно, його національного державотворення у розумінні усвідомлення потреби розбудови власної держави (державна ідея як національна), припадає на період «історичного зламу» останньої третини XVI – першої половини XVII ст. Тоді в умовах новопосталої Речі Посполитої відбулася різка зміна соціального й правового становища руської (української) спільноти через втрату попередніх звичаєво-правових *вольностей*.

Ця обставина викликала потребу збереження в нових політичних умовах принаймні попереднього статусу чи – за сприятливих умов – домогтися вищого. Зважаючи на те, що попередня політична еліта – князівсько-боярська – швидко полонізувалася та окатоличилася, то це стає завданням для окремих, найбільш активних (чи зацікавлених) соціальних верств – духовенства, й, насамперед, козацтва. Саме вони стають головними генераторами ідей, здатних консолідувати суспільство до рівня нації, принаймні, стати прологом появи його нової якості унаслідок процесу «націоналізації свідомості» усе ширших верств

народу. У підсумку ця ідея державності, уперше висловлена козацькою верствою, набуває ознак національної.

Константа вольностей (козацькі вольності) консолідувала українське суспільство, стала загальною цінністю для усіх соціальних верств українського народу доби раннього Нового часу, й заклала стрижневий напрям еволюції українського націогенезу – своєрідного розуміння національної ідеї у межах розвитку різних етапів розвитку української державності. У добу Нового часу «вольності» уже кореспондуються з поняттями «волі» й «свободи», а у сучасну добу Новітнього часу його умовно можна зіставити з поняттям «демократія» в широкому розумінні.

Сприйняття і наполегливе відстоювання українцями саме такої парадигми еволюції державності свідчить про значну за давниність й тяглість цієї демократичної традиції, її безцінної національної значимості й повній відповідності сутності (духу) української нації. Вважаємо, що саме концепти «вольності» – «воля» – «свобода» – «демократія» становлять ті надважливі цінності, які лягли в основу «конструювання» каркасу української державності власне як національної.

7. Козацтво, з одного боку, зіграло роль підвалини у формуванні нової «козацької» української нації, а з іншого – обійняло місце основної соціальної бази й провідника масового руху за політичне самовизначення українців.

Боротьба за вольності, в авангарді якої стало козацтво, первісно призвела до появи (або відповідної трансформації) власних політико-державних інституцій (реєстрове козацьке військо, Запорозька Січ як уособлення борні за козацькі вольності), а незабаром – до тривалих війн з державою-угисником, фактично перманентних селянсько-козацьких повстань кінця XVI – першої пол. XVII ст., провідним помислом яких була ідея захисту «споковічних [старожитніх] прав і вольностей».

У тих умовах козацькі вольності сутнісно втрачають значення виключно станових, адже саме «козак» був соціальним ідеалом для переважної маси поневоленого населення України, бо мав те, чого позбавили більшість – був *вільним* дрібним власником і виробником, котрий стояв осторонь феодално-кріпосницької системи, більше того – був щодо неї принципово ворожий.

А тому козацькі вольності стають фактором консолідації тогочасного українського суспільства – для більшості суспільних верств українців стають органічними ідеї козацького устрою, козацького права, ототожнених з козацтвом засад улаштування соціально-економічних відносин. Цьому сприяла зокрема та історична обставина, що перехід «посполитих» у козацьку верству був достатньо спрощеним, на відміну від переходу міщан і селян Європи та Росії в дворянство.

8. Практикою козацького (тогочасного українського) державотворення й козацько-міждержавних відносин, а також зусиллями українських інтелектуалів, представників вітчизняної політико-правової думки, які у козацтві вбачали чи не єдину силу, здатну вибороти втрачені вольності й захистити їх, було вироблено зорієнтований на впровадження комплекс правових та політичних ідей, який

фактично стає доктриною української національної державності козацької доби у сенсі провідної політичної програми тогочасного українського державотворення.

Остання уособлювала українську національну державно-правову традицію, що виявляла себе у декількох напрямках, які мали, зокрема, хронологічні й геополітичні особливості.

Перші сто років існування козацтва в Речі Посполитій позначилося, з одного боку поступовим усвідомленням козацької візії державності як здобуття втрачених вольностей, а з іншого – пошуком форм реалізації цієї державності й ідеологічного обґрунтування її історичної тяглості й спадкоємності.

Утвердження козацької візії державності відбулося вже на етапі становлення ідеї козацької державності як національної державної ідеї, що обіймає період від другої половини XVI до середини XVII ст. У цьому процесі важливе місце відводиться гетьману П. Сагайдачному, який провівши реформи козацтва, перетворив його у політичний чинник у боротьбі за державність. Відтоді козацтво дедалі більше прилучається до боротьби за загальнонаціональні інтереси, стає основною соціальною базою й визначальним чинником процесів українського націотворення: шукає порозуміння й союзу з православним духовенством, шляхтою, міщанством на ґрунті спільної оборони «старожитної православної віри». Невдовзі на новий рівень розуміння місця козацтва у державотворчих процесах підняв митрополит П. Могила, який своєю спробою реального втілення ідеології духовного об'єднання українського («руського» – за тодішньою термінологією) народу навколо православної церкви виробив ідеологічні засади збереження українцями права на власну національну ідентичність. А вивисуючи закон і право як головну засаду громадянського життя, – плекав ідею політичної самодостатності Русі. І ця ідея мала реалізуватися в [Українській] державі, яка б не підлягала ні польському королеві, ні московському цареві.

Пошуки форм реалізації ідеї козацької державності як національної еволюціонували.

Від другої половини XVI ст., коли козацтво виходить на політичну арену, провідним стає задум козацької держави як автономного утворення в межах Речі Посполитої. Він зародився у колах вищого духовенства, шляхетства й верхівки козацтва як реакція на потребу правового урегулювання у новопосталій польсько-литовській державі козацького питання, що набувало ознак суспільно-станової та міжнародної проблем. Наприкінці XVI ст. у вирішенні козацької проблеми осібне місце належить постатям київського католицького єпископа Й. Верещинського та провідника козацького руху С. Наливайка. Проте духовні акції П. Могили підняли українську еліту на вищий щабель: підготували до усвідомленого сприйняття окремішньої, а не автономної національної державності, а отже й готовності до державотворчих змагань.

Політико-правова ідеологія українського державотворення в роки Національної революції середини – другої половини XVII ст., зокрема, в період Хмельниччини, ґрунтувалася на принципах розбудови національної, незалежної та, головню, соборної держави. Сформульоване положення про соборність

Української держави стало основою української національної державницької ідеології, її визначальною складовою у Визвольних змаганнях українського народу впродовж наступних кількох століть. На заваді цим устремлінням стояли європейські міжнародно-правові норми, які не дозволили легітимізувати «династію» Б. Хмельницького. Відтак юридичне закріплення української козацько-гетьманської державності відбулося на основі Зборівської та Білоцерківської угод (як автономія в межах Речі Посполитої) та Московсько-Переяславського договору з Московською державою (політично-васальна залежність). Відтак, можна стверджувати, що на середину XVII ст. українське національне державотворення ґрунтувалося на ідеї національно-територіального суверенітету й політичної самодостатності Української держави, а також – збереженні традиції обмеженого суверенітету над українськими землями з боку іноземних володарів.

Спроба відродження / запровадження монархізму, носієм якого був гетьман Б. Хмельницький, а згодом І. Виговський (в основі Гадяцького проекту лежить ідея відходу від засад демократичної республіки і перетворення України у змішану аристократично-демократичну республіку чи аристократичну з близьким до обмеженого монархічним гетьманським правлінням), зумовлювалася передовсім потребою зовнішньої легітимізації держави - її визнання монархічною Європою, а також реалізацією ідеї історичної тяглості державотворчих процесів – увявлення про безперервність вітчизняної історії від Київської Русі до козацької Гетьманщини та утвердження думки про Київську Русь як державне утворення українського народу.

В умовах Руїни визначальним чинником у реалізації ідеї української козацької державності став геополітичний фактор. Україна тимчасово зникла як суверенний суб'єкт міжнародних відносин. Козацький гетьманат спершу розколовся на два ворогуючих між собою політичні утворення з проросійською та пропольською орієнтаціями козацької старшини; згодом виникли протурецька і навіть протатарська орієнтації. Проросійська модель козацької державності вимушено розвивалася у руслі поступового й неухильного обмеження суверенних прав («гетьманські статті»). Тоді як прихильники пропольської орієнтації (проект гетьмана П. Тетері, а згодом – статті М. Ханенка) воліли взагалі відмовитися від ідей політичної автономізації козацького Гетьманату й реанімувати вимоги станової автономії козацтва. Натомість найбільш проукраїнська (соборність) «турецька» (орієнтована на провідну державу ісламського світу) модель реалізації ідеї української козацької державності не мала історичного шансу реалізуватися передовсім в силу неприйняття її українською національною свідомістю.

9. Наступні сто років існування українського козацтва пройшли здебільшого у взаємодії з Російською державою, що при загальному збереженні основних засад національної державно-правової традиції, відбулося в таких особливостях:

По-перше, закладенням з останньої чверті XVII ст. в українській політико-

правовій думці ідеологічних основ російсько-центризму, коли в оцінці українських перспектив його представники послуговувалися де-факто інтересами сусідньої держави та її монархічного режиму.

Найбільш показовим й концептуально довершеним російсько-центричним твором став «Синопис». У цьому творі українського автора Московію і Україну уперше поєднано через династію, релігію і навіть етнос. З його появою концептуально *почав формуватися погляд на Україну як на Малоросію*, що позначилося проявами деформації національної свідомості.

Виявом еволюції політико-ідеологічної концепції України як Малоросії стали козацькі літописи кінця XVII – першої чверті XVIII ст., які фактично започаткували на Лівобережній Україні-Гетьманщині українську державницьку традицію як похідне історико-політичного мислення. Ця традиція ґрунтувалася на ідеї української автономії й українського патріотизму, однак при невідступній проросійській державницькій орієнтації. Популяризована новочасними козацькими ідеологами концепція Малоросії у поєднанні з правовими засадами гетьманських «договірних» статей 1669, 1672, 1687 років фактично стала політико-правовою основою обмеження української автономії, а в підсумку – її ліквідації.

По-друге, двома основними шляхами розвитку української державної ідеї від початку XVIII ст., коли після т. зв. «зради Мазепи» в рамках першої політичної еміграції майбутня Українська держава уявлялася незалежною і соборною, а в межах Гетьманщини у складі Російської імперії – щонайбільше державною автономією. Зокрема, зусиллями першої української політичної еміграції було теоретично обґрунтовано невід’ємне право українського народу на створення незалежної національної держави й здійснено спробу практично переконати європейських політиків у необхідності її визнання.

Основним питанням політичного життя Гетьманщини, особливо з другої половини XVIII ст., стає протиборство російського імперського централізму з українським прагненням до автономії.

Ідея збереження і розвитку української державності як автономної, напрям і зміст кодифікації козацького права, її головними провідниками – козацько-старшинською верствою – розумілася передусім як збереження козацьких вольностей, що де-факто ототожнювалося із захистом національних прав. Однак попри те, що поширення ідей розвитку української держави як автономної мало своїм наслідком появу української інтелігенції – носія національної свідомості, доводиться констатувати, що козацько-старшинська верства прагнула обмеженої національної автономії в рамках царської Росії, і при цьому виступала за збереження основ тогочасної системи. Тому загалом можна погодитися з думкою, що козацтво не змогло (за винятком окремих осіб із його середовища) усвідомити себе повноцінним суб’єктом суспільно-політичних відносин, господарем власної землі, відповідальною за свій народ елітою.

По-третє, остаточною ліквідацією залишків автономного статусу Гетьманщини, що призвела до народних протестів проти інкорпораційної української політики Російської держави, насамперед, стихійного опору

закріпаченню, які, однак, не мали передумов для перемоги. В громадській думці вона вилілася в алегоричні протести національної еліти – І. Котляревського, В. Капніста, Я. Козельського, Г. Сковороди – проти ліквідації Запорозької Січі, скасування політичної автономії та місцевого самоврядування.

З головними настроями доби – «змаганням за правду» й «пізнанням істини», що проникнуті визвольним змістом, а особливо проголошенням «вольності» за найвищу цінність, були співзвучні протести українських інтелектуалів. М. Козачинський і Г. Сковорода, найвидатніші філософи доби руйнації козацької Гетьманщини, основну увагу зосередили на обґрунтуванні необхідності збереження національної ідентичності. Перший – через ідею домінанти культури («Духовного дому») у національному житті, а другий – ідеалу свободи, рівності та братерства, що виражався у формулі т. зв. «Горної республіки». Мислителі у своїх творах переводили увагу із суспільних чинників на індивідуальні – нація бачилась їм не у «юрбі», а у самозбереженні вибраних, свідомих її представників. Підґрунтям для зростання чисельності таких вибраних людей мала стати освіта, самопізнання і моральне самовдосконалення кожної людини. Власне від чисельності національно свідомих членів суспільства об'єктивно залежить ефективність утвердження здорових народних поглядів на суспільно-політичний устрій, працю, щастя людей.

10. Виявом національної державно-правової традиції раннього Нового часу став український конституціоналізм козацької доби.

Тут йдеться не тільки (і не стільки) про «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького...» або т. зв. Конституцію П. Орлика, – акта, що створювався на основі узагальнення певного досвіду як цивілізаційного щодо визнання договірного походження держави, природних прав і свобод людини, її політичних прав, так і вітчизняного, в частині козацького права й організації самоврядування; у якому в належних поняттях і термінах тодішнього права обґрунтовується державний устрій України – вперше в історії української політико-правової думки цілеспрямовано координується концепція становища України в зовнішньому контексті з концепцією її внутрішнього устрою.

Передусім йдеться про спосіб вирішення проблем організації влади й управління за допомогою цілеспрямованого вироблення за допомогою суспільно-політичних інституцій таких правових норм, які б без волонтаристичних диктатів, регулювали відносини між репрезентантами влади і суспільством, між представниками різних владних інституцій та рівнів.

Пропоновані представниками української політико-правової думки XVIII ст. як в рамках першої політичної еміграції, так і в межах Гетьманщини в складі Російської імперії, шляхи вирішення проблеми поділу влади між провідними суб'єктами політики у Козацькій державі, зокрема обмеження повноважень першої особи держави – гетьмана, а також намагання вирішити проблему вивільнення політичного життя від свавілля, тобто безконтрольності влади, відсутності законності і справедливості, відповідають основним засадам сучасної теорії конституціоналізму.

11. Від початку XIX ст. в Україні складаються передумови для започаткування модерного етапу націогенезу, які виявлялися у низці факторів і конструктивів.

Формування модерної української нації розпочалося через створення національної традиції, побудованої на конструкті т. зв. козацького міфу.

Закономірною реакцією на політико-правове становище українців у складі Російської і Австрійської (Австро-Угорської) імперій став фактор пошуку «компенсаційних заміників» втраченим національним державно-правовим інституціям та задоволення потреби українців в само-організації національного державного життя у нових геополітичних умовах. Це виявлялося у розвитку українських правових і самоврядних традицій XIX – початку XX ст.: тяглого розвитку системи звичаєвого права й організації місцевого самоврядування. Додаткові субститути для західних українців – можливість реалізації їх політичного життя через діяльність культурно-освітніх товариств та політичних партій, а творення системи національного законодавства через переосмислення чинного австрійського законодавства – уможливлені наслідками встановлення в імперській Австрії конституційного ладу. На збереженні українських правових і самоврядних традицій безпосередньо позначався етнодемографічний чинник, проте їх розвиток – заслуга виключно українського народу. Він у складних геополітичних умовах зумів зберегти ядро самоорганізації, ознаку європейськості й європейської державно-правової традиції.

Конституціоналізм як державно-правова практика імперій, до складу яких входили українські землі, та один з його важливих наслідків – поява т. зв. реального парламентаризму, попри нерівнозначне наповнення в кожній з імперій, однозначно оцінюємо як потужні чинники політичного, а отже, й національного, самоусвідомлення українців. Конституціоналізм, як фактор розвитку модерного українського націогенезу, маніфестував себе, передовсім, у двох сумісних гранях: як джерело права для забезпечення особистих свобод і прав громадян; як інструмент руйнування станового поділу суспільства через закріплення на законодавчому рівні принципу правової рівності усіх громадян. Натомість фактор парламентаризму глибинно виявляв себе у спробах надати процесам українського модерного націогенезу інституційного виміру. А відтак, вмістити засади національної державно-правової традиції в імперські державно-правові інституції, тим самим залучивши їх до вирішення українського питання на прийнятних для українців умовах.

Фактор творення української літературної української мови чи її правового визнання як регіональної, в правових реаліях імперських, відповідно, Росії та Австрії, вважаємо не тільки запорукою збереження традиційної етнічної культури, але й – ознакою збереження і посилення національної самосвідомості та засобом політичної комунікації «національно свідомих українців» з інтелігентського середовища та ін. верств (переважно селянства). І в тому сенсі українська мова стала ресурсом для «конструювання» українського модерного націогенезу, який уможлиблював усвідомлення сутності українства й важливості

національної держави. Державна мовна політика обох імперій засвідчила, що проблема української мови політична.

12. Проявом національної сутності української державності революційної хвилі 1917–1921 рр. стали процеси її легітимізації або сприйняття (визнання) з боку українського суспільства.

Попри те, що загальноприйнятим методологічним підходом для усіх українських національних державних формацій у цьому випадку слугувало положення про природне право кожної нації на самовизначення і власну державу, непрості питання щодо юридичної легітимності окремих форм української державності революційної хвилі існують.

Однак, якщо розуміти легітимність не тільки як вимір ціннісного змісту держави та права, але й як ціннісний параметр суспільства й (національної) спільноти, залучивши для його оцінки поруч з правовими дефініціями, чинники історичного, філософського, психологічного тощо порядку, то неформальними атрибутами (чи формами) легітимізації української національної державності революційної хвилі узагальнено стали іманентні риси нової влади: відчуття територіальної, а отже, й національної єдності, адже соборність – це не лише про територію, але й про самоусвідомлення, про те, хто ми і чому ми – разом; використання історичних національних традицій в ході державотворення, що виявлялися у зовнішніх ознаках української державності; толерантне ставлення до представників національних меншин, намагання залучити їх до державотворчого процесу. Опосередкованими ознаками її легітимізації можна вважати прагнення сповідувати демократичні засади державотворення й бачення перспективи її розбудови за європейським зразком та в руслі європейських державницьких традицій і, звичайно, широка підтримка усіх верств українського суспільства, без якої розгортання державотворчих процесів було неможливе. Вважаємо, що тут можна говорити про умовно національну легітимність, себто відображення в процесі практичного закладення державності тих закономірностей розвитку народу, що кореняться в його психології й відображають його сутнісні цінності, залишаючись на ментальному рівні суспільно значимими для багатьох поколінь впродовж тривалого історичного періоду.

13. Практика вироблення конституційно-правової доктрини організації влади українськими державними формаціями 1917–1921 рр., в кожній з форм української державності, попри численні конкретні прорахунки, як-то недооцінка питань законодавчого регулювання інституту громадянства, законодавча неурегульованість діяльності органів місцевого самоврядування, в цілому (або назагал) співвідносилися з засадами української національної державно-правової традиції.

Конституційно-правові норми УЦР опиралися на концепцію правової держави, зокрема, на такі загальновизнані її засади як верховенство права, ствердження суверенітету народу і суверенітету держави, розподіл компетенцій між окремими органами державної влади, забезпечення основних прав людини тощо. Поява «Статуту про державний устрій, права і вольності УНР» стала

наслідком як використання демократичних традицій доби Визвольних змагань XVII – XVIII ст., так і державотворчих пошуків під час національно-демократичної революції.

Спадкові традиції, що тягнулися від XVIII ст. і тільки позначені Центральною Радою, були розширені та зміцнені на стадії наступних форм еволюції національної державності – Гетьманату й Директорії УНР.

Основні державні акти Гетьманату демонстрували напрям розвитку УЦР щодо демократичного наповнення законодавства. Зокрема, не були скасовані універсали (гарантування прав і свобод українського народу), а тільки запроваджувалися зміни, що стосувалися соціальної, а не загальнодемократичної візії державності. Так само Директорія УНР відновила чинність багатьох конституційних законів Центральної Ради, які спрямовувалися на захист прав громадян.

Головним орієнтиром законодавчої діяльності ЗУНР, зокрема, у розвитку її конституційного законодавства, визначалися загальнолюдські цінності.

Загалом, особливості розвитку вітчизняних суспільно-політичної і правової думки та відносно недовготривалої державно-правової практики, спонукають до висновку, що основною формулою вироблення української конституційно-правової доктрини організації влади (чи моделі конституціоналізму) слід вважати ідею забезпечення прав і свобод людини через законодавче обмеження державної влади, передовсім, засобами парламентаризму, місцевого самоврядування й організацією державних відносин з чітким поділом повноважень.

14. Ознаки національної державно-правової традиції у законодавчій діяльності українських національних державних формацій 1917–1921 рр. у сфері розбудови судової системи, правоохоронних органів, військового будівництва проглядаються у низці спільних рис.

Спільним для усіх форм українського національного державотворчого процесу революційної доби було: розуміння означених вище напрямів державотворення як важливих ланок функціонування державного механізму й елементів національної державності, свідченням чого стало активне нормативно-правове забезпечення їх організації та функціонування; переконання у потребі їх розбудови, опираючись на відповідні історичні традиції в організації судових й правоохоронних органів, військові традиції, що добре проглядаються у зовнішніх формах побудови судових і правоохоронних органів («державна варта» П. Скоропадського) і війська («січові стрільці» Першої УНР, «гайдамаки» С. Петлюри); розвитку напрацьовань у цих сферах попередніх державних формацій.

Закономотворення українських національних державних формацій революційної доби здійснювалося як процес становлення відповідних галузей національного законодавства. Зокрема, з царини соціально-культурної сфери регулювання суспільних відносин, важливого значення надавалося законодавству про мови, юридичному закріпленню за українською мовою статусу державної. І це – не випадково, українська мова як один із соціальних символів мала

засвідчувати функціонування Української держави. Зміст кримінально-правових норм загалом визначається завданнями збереження незалежності держави, забезпечення стабільної економічної ситуації, необхідності захисту державного і суспільного ладу, власності громадян від злочинних посягань та орієнтацією на виховання громадян у дусі додержання правопорядку і самодисципліни. І з цього погляду, кримінальне законодавство українських національних державних формацій розвивалося в руслі найважливіших принципів та основ кримінального права взагалі.

15. Історичний досвід українського національного державотворення актуалізує відповідні політико-правові проблеми сучасної України. Приміром, фактором, котрий зближує державотворчі процеси історичної української державності з сучасністю, є збереження певних рис політичної ментальності українського народу. До прикладу, як і в період козаччини, так і зараз, Україна зіткнулася принаймні з кількома давніми проблемами: пошуком суспільно-політичної еліти, яка змогла б реалізувати концепцію національного державотворення та перерозподілом державної влади з метою впровадження нової, більш ефективної її організації.

Яскравим виявом української національної державно-правової традиції сучасності – перебіг подій недалекого минулого, пов'язаного з революцією Гідності, створенням добровольчих батальйонів, широким волонтерським рухом і т. ін. – вказує, що досі чи не найбільш значимою цінністю для українців залишається відчуття стану свободи й захищеності своїх прав. Тим самим – доводить тяглість демократичної традиції української державності. Інші форми державно-правового, політичного режиму – авторитарна, тоталітарна, теократична, абсолютистська, монархічна тощо – чужі для ментальності українця й не мають суттєвих основ й перспектив для реалізації в Україні. В національному менталітеті українців закладено розбудовувати демократію європейського типу, яка й дозволить врешті-решт вивести країну на нову траєкторію сталого розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Терлюк І. Я. Українська національна державно-правова традиція (друга половина XVI – початок XX ст.): [монографія]. Львів: ТЗОВ «Галицька видавничка спілка», 2020. 392 с.
2. Терлюк І. Я. Козацька доктрина української національної державності: українська державна ідея другої половини XVI – початку XIX століть: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2017. 216 с.
3. Терлюк І. Заселення й соціально-правовий статус росіян в Україні за нового часу (спроба окреслення). *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. №2. С. 59–64.

4. Терлюк І. Уряд «Першої» УНР: правові основи організації та діяльності. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2007. Вип. 2. С. 3–11.
5. Терлюк І. Правові аспекти організації місцевих органів державної влади й самоврядування в УНР доби Української Центральної Ради. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2007. Вип. 3. С. 24–32.
6. Терлюк І. Етапи формування й реалізації в Україні принципу «розподілу влад» (спроба окреслення). *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2008. Вип. 1. С. 3–13.
7. Терлюк І. Особливості державотворення в Україні в період «Другої УНР» (Директорії). *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2008. Вип. 2. С. 3–8.
8. Терлюк І. Я. Українська правова думка та австрійське право у Галичині (контекст видань у формі витягів з нормативних актів з коментарями та зразками правових документів). *Науковий вісник Львівського державного університету внутр. справ. Серія юридична*. 2012. Вип. № 3. С. 63–72.
9. Терлюк І. Я. Український конституціоналізм як державно-правова практика: доба «Першої» УНР. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юрид. науки. 2015. № 825. С. 289–294.
10. Терлюк І. Я. Витоки конституційної ідеології українського державотворення як національного. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 412–416.
11. Терлюк І. Я. Український органічний конституціоналізм: доба «Другої» УНР. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 827. С. 246–251.
12. Терлюк І. Я. Російський етнонаціональний фактор у правовій політиці українських державних формацій Наддніпрянщини (1917–1921 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 54–63.
13. Терлюк І. Я. Розвиток українського національного (органічного) конституціоналізму: доба ЗУНР – ЗО УНР. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 426–430.
14. Терлюк І. Я. Українська національна держава: штрихи до історіософії проблеми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 496–502.
15. Терлюк І. Я. Аграрне питання як фактор правової політики українських державних формацій (1917–1921 рр.): започаткування національного земельного законодавства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 850. С. 461–468.
16. Терлюк І. Я. Трудові відносини у контексті правової політики українських національних державних формацій (1917–1921 рр.): законодавчий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 316–322.
17. Терлюк І. Я. Український європоцентризм: перші спроби цивілізаційного підходу в обґрунтуванні ідеї національної державності (середина

XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С.79–86.

18. Терлюк І. Я. Особливості реалізації ідеї національної державності в козацькій Україні другої половини XVII ст. (геополітичний контекст). *Науковий вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія юридична*. 2017. Вип. № 5. С. 51–56.

19. Терлюк І. Я. Міжконфесійні змагання як вияв права українського народу на власні національні ідентичність і державність (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861 С. 44–50.

20. Терлюк І. Я. Український європоцентризм: перші спроби політичної реалізації ідеї (1917–1921 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 45–50.

21. Терлюк І. Я. Становлення українського національного інституту громадянства у добу революції (1917–1921 рр.): законодавчий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 876. С. 26–31.

22. Терлюк І. Я. Козацький конституціоналізм XVIII ст.: проблема поділу влади між провідними суб'єктами політики. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 65. С. 48-55.

23. Терлюк І. Я. Конституціоналізм і українська модель конституціоналізму: до проблеми формування національної державно-правової традиції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 884. С. 38-46.

24. Терлюк І. Я. Феномен нації у науковому дискурсі: до методології проблеми історичної спадкоємності нації та держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2018. Вип. 20. С. 48–53.

25. Терлюк І. Я. Становлення українського національного законодавства у сфері соціально-економічних відносин (1917–1921 рр.). *Юридичний журнал Право України*. 2020. № 1. С. 180-196.

26. Терлюк І. Я. Форма правління в ідеології і практиці українського національного державотворення козацької доби. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». Том. 7. № 2 (26), 2020. С. 19-26.*

27. Терлюк І. Я. Український адвокат і правознавець Володимир Старосольський про націю та національну державу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». Вип. 7. № 3 (27), 2020. С. 25-30.*

28. Терлюк І. Я. Идеология и геополитические условия становления украинской государственности в период Национальной революции середины – второй половины XVII в. *International Relations Plus. Scientific-practical journal (Молдова)*. 2018. No. 1 (13). С. 52-65.

29. Terlyuk I. Y. The problem of the creation of the Ukrainian political nation in the Austrian Empire: the context of legislative provision of Ukrainian language rights in the authorities of justice. (До проблеми творення української політичної нації в Австрійській імперії: контекст законодавчого забезпечення права української мови в органах правосуддя). *East European Scientific Journal* (Warsaw, Poland). 2018. № 1 (29) part 2. P. 67–70.

30. Terlyuk I. Y. Strengthening of the rights of Ukrainian language in the Russian empire as national and social political values (the second half of the XIX – early XX centuries). (Відстоювання прав української мови в Російській імперії як національної та суспільно-політичної цінності (друга половина XIX – початок XX ст.)). *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. (Молдова). 2018. № 1. (29) part 2. P. 21–24.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

31. Терлюк І. Я. Ідея федералізму як форми державного устрою: її витoki та генеза в Україні. *Актуальні проблеми державотворення в умовах адміністративної реформи*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (квітень 2003 р.) м. Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2003. С. 220–223.

32. Терлюк І. Міграція як засіб реалізації національної політики російського царизму в Україні (спроба окреслення). *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти*. Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4-7 вересня 2005 року, м. Балаклава / Ред. колегія: О.В. Тимошук, І.Б. Усенко, Л.О. Зайцев, О.М. Редькіна. Сімферополь: ДіАйПі, 2006. С.386–391.

33. Терлюк І. Я. Реалізація принципу «поділу влад» в УНР доби Директорії. *Від громадянського суспільства до правової держави*: матеріали III Міжнародної наукової конференції (Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 25 квітня 2007 р.). Харків, 2007. С. 163–167.

34. Терлюк І. Я. Конституція Пилипа Орлика в контексті пошуку прийнятної форми правління в ідеології і практиці козацького державотворення. *300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення*: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Львів: ЛьвДУВС, 2010. С. 169–173.

35. Терлюк І. Я. Система місцевого самоврядування в Галичині та Буковині часу імперської Австрії (Австро-Угорщини). *Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150 річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова*: Матеріали XXVIII Міжнародної історико-правової конференції 13–16 червня 2013 р., м. Рівне / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова) та ін. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 286–291.

36. Терлюк І. Я. Конституційне законодавство та конституційно-правові пошуки в Україні доби Директорії УНР. *Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід*: матеріали XXX Міжнародної історико-

правової конференції 4-6 липня 2014 р., м. Чернігів / ред. колегія: І.Б. Усенко (голова) та ін. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 254–259.

37. Терлюк І. Я. Національна держава: усталені наукові концепти та штрихи до еволюції на рівні ідеї та політичної практики. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя*: Матеріали VII міжнародної науково-практичної інтернет конференції (Львів, 22 грудня 2017 року): тези доповідей / Відп. ред. П.О. Куцик. Львів : Видавництво «Растр-7», 2017. С. 452–453.

38. Терлюк І. Я. Організація місцевого самоврядування в українських національних державних формаціях 1917–1921 рр. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні*: матер. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 274–277.

39. Терлюк І. Я. Місцеве самоврядування як національний інститут народовладдя українського народу: перші спроби реалізації на державному рівні. *Місцеве управління та місцеве самоврядування в історії права, держави і юридичної думки*: матеріали XXXIX Міжнарод. історико-правової конференції, 2–3 листопада 2018 р., м. Львів / ред. колегія: І.Б. Усенко (голова) та ін. Київ-Херсон, 2018. С. 29-34.

40. Терлюк І. Я. Михайло Грушевський і законопроектна діяльність Першої Державної Думи Російської імперії щодо відстоювання національних прав українців. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали 11-тої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 35–38.

41. Терлюк І. Я. Закріплення особистих прав і свобод громадян та прав національних спільнот у конституційних актах імперської Австрії (Австро-Угорщини). *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 27–28 травня 2020 р. / за заг. ред. Б.Р. Стецюка. К.: Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 183–186.

42. Терлюк І. Я. Національні самосвідомість, ідентичність та свідомість як основні критерії нації та складові націогенезу. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали 12-тої Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 63–68.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

43. Терлюк І. Ліквідація козацько-гетьманської державності України. *Проблеми державотворення. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1996. Вип. 3. С. 100-108.

44. Терлюк І. Особливості функціонування державного механізму та застосування права в Гетьманській Україні. *Формування правової держави в*

Україні: проблеми і перспективи. Збірник наук. праць Тернопільського юридичного інституту ТАНГ. 2003. № 5. С. 14–19.

45. Терлюк І. Австрійсько-імперське конституційне законодавство як джерело права забезпечення особистих свобод і прав громадян в західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX століття. *Життя і право* (Львів). 2004. №8. С. 17–20.

46. Терлюк І. Я. Формування і розвиток у вітчизняній політико-правовій думці концепції України як Малоросії (до витоків російських імперських ідеологем). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 141–146.

47. Терлюк І. Я. Політико-правові проекти козацького середовища XVIII ст. щодо недопущення свавілля у політичному житті (до витоків українського конституціоналізму). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 109–115.

48. Терлюк І. Я. Правові підстави української державності у творчій спадщині Пилипа Орлика (до витоків ідеї незалежної національної української державності). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 124–128.

49. Терлюк І. Я. Популярні збірники права другої половини XIX – початку XX ст. австрійської Галичини як джерело вивчення права, правової думки та суспільно-політичних процесів. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей / Ред. кол.: В. М. Даниленко (відп. ред.), В. П. Швидкий (відп. секр.). НАН України. Ін-т історії України. Вип. 20. Львів: Растр-7, 2015. С. 263–272.

50. Терлюк І. Я. Росіяни в Україні: історичні особливості заселення та формування соціального й політико-правового статусу. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2015. Вип. 51. Ч. 1. С. 303–324.

51. Терлюк І. Я. Український націогенез і козацтво в контексті формування української державної ідеї як національної (остання третина XVI – перша половина XVII ст.). *Аннали юридичної історії*. 2018. Т. 2. Номер 1–2, січень-червень. С. 109–123.

52. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.-практ.]. К.: Атіка, 1999. 192 с.

53. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: [навч. посіб. з істор. д-ви і права України]. Львів, 2003. 156 с.

54. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. (Доновітній час): [навч. посіб.]. К.: Атіка, 2006. 400 с.

55. Терлюк І. Я. Національне українське державотворення 1917–1921 рр.: історико-правовий нарис: [навч. посіб.]. Львів: В-во Тараса Сороки, 2007. 260 с.

56. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: [навч. посіб.]. Львів: Ліга-прес, 2007. 92 с.

57. Терлюк І. Я. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї. Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2008. 300 с. (у співавторстві з Флисом І. М.)

58. Терлюк І. Я. Держава і право в Україні: сторінки історії. Львів: Сполом, 2008. 354 с.

59. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. К.: Атіка, 2011. 944 с.

60. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 3-тє, перероблене. К.: Атіка, 2013. 628с.

61. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-тє, зі змінами. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.

АНОТАЦІЯ

Терлюк І. Я. Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. – Львів, 2021.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції. Висловлена авторська наукова позиція щодо кожної зі складових досліджуваної проблематики – феноменів нації, державності, державно-правової традиції.

Українську національну державно-правову традицію визначено як український націогенез, узалежнений константою вольностей – природно-правової цінності, втрата якої консолідувала українське суспільство раннього Нового часу. Мотивовано, що константа вольностей лежить в основі характерних рис психології українців – вільнолюбства, демократизму, індивідуалізму, ідеї рівності, неприпустимості насильства влади і т. ін. Обґрунтовано, що означені природно-правові ментальні цінності українців складають підложжя процесу вироблення комплексу політико-правових ідей української державності й становлять основу для розуміння національної ідеї українського народу. Відстоюється думка, що природно-правові ментальні цінності українців притаманні широкій часовій палітрі еволюції української державності, принаймні у межах періоду - від витоків у добу раннього Нового часу і до перших спроб реалізації з початком Новітньої доби в історії (але, не тільки).

Висновки автора спираються на наукові досягнення світової й вітчизняної науки та, головню, - комплексний аналіз масиву пам'яток української політико-правової думки та практики вітчизняного державотворення.

Ключові слова: українська національна державність, українське національне державотворення, українська національна державно-правова традиція, український націогенез, український конституціоналізм.

АННОТАЦИЯ

Терлюк И. Я. Украинская национальная государственность: формирование государственно-правовой традиции (вторая половина XVI - начало XX в.). - Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины. – Львов, 2021.

Диссертация посвящена комплексному исследованию украинской национальной государственности как процесса выработки национальной государственно-правовой традиции. Высказана авторская научная позиция по каждой из составляющих исследуемой проблематики – феноменов нации, государственности, государственно-правовой традиции.

Украинскую национальную государственно-правовую традицию определено как украинский нациогенез, который узависим от константы вольностей – естественно-правовой ценности, потеря которой консолидировала украинское общество раннего Нового времени. Мотивировано, что константа вольностей лежит в основе характерных особенностей психологии украинцев – свободолюбия, демократизма, индивидуализма, идеи равенства, недопустимости насилия власти и т. д. Обосновано, что указанные естественно-правовые ментальные ценности украинцев составляют фундамент процесса выработки комплекса политико-правовых идей украинской государственности и составляют основу для понимания национальной идеи украинского народа. Отстаивается мнение, что естественно-правовые ментальные ценности украинцев присущи широкой временной палитре эволюции украинской государственности, по крайней мере в пределах исследуемого периода – от истоков в эпоху раннего Нового времени и до первых попыток реализации с началом Новой эпохи в истории (но, не только).

Выводы автора опираются на научные достижения мировой и отечественной науки и, прежде всего, – комплексный анализ массива памятников украинской политико-правовой мысли и практики отечественного государственного строительства.

Ключевые слова: украинская национальная государственность, украинская национальная государственно-правовая традиция, украинский нациогенез, украинский конституционализм.

SUMMARY

Terlyuk I. Ya. Ukrainian national statehood: formation of state and legal tradition (second half of XVI – beginning of XX century). - *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal

sciences on a specialty 12.00.01 – the theory and history of the state and the right; history of political and legal doctrines. – Lviv Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lviv, 2021.

The dissertation is devoted to the complex research of the Ukrainian national statehood as a process of elaboration of the national state and legal tradition. The author's scientific position on each of the components of the studied issues – the phenomena of the nation, statehood, state and legal tradition.

The Ukrainian national state and legal tradition is defined as the Ukrainian nation-genesis, dependent on the constant of liberties – a natural-legal value, the loss of which consolidated the Ukrainian society of the early New Age. It is motivated that the constant of liberties underlies the characteristic features of the psychology of Ukrainians – libertarianism, democracy, individualism, the idea of equality, the inadmissibility of violence by the authorities, and so on. It is substantiated that these natural and legal mental values of Ukrainians form the basis of the process of developing a set of political and legal ideas of Ukrainian statehood and form the basis for understanding the national idea of the Ukrainian people. The opinion is substantiated that the natural and legal mental values of Ukrainians are inherent in the wide temporal palette of the evolution of Ukrainian statehood, at least within the studied period from the origins of the early New Age to the first attempts to implement the New Age in history (but not only).

The author's conclusions are based on the scientific achievements of world and domestic science and, mainly, a comprehensive analysis of the array of monuments of Ukrainian political and legal thought and practice of domestic statehood.

Keywords: Ukrainian national statehood, Ukrainian national state formation, Ukrainian national state and legal tradition, Ukrainian national genesis, Ukrainian constitutionalism.

Підписано до друку 18.08.2021 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 3. Наклад 100 пр.

Надруковано в «Видавництво Людмила».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.
«Видавництво Людмила»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332
E-mail: lesya3000@ukr.net